

ALEKSANDER TOBIS

ŚRODKI DEPENALIZACJI I OGRANICZANIA IZOLACJI WIĘZIENNEJ

I. UWAGI WSTĘPNE

Niniejszy artykuł nawiązuje do poprzedniego opracowania¹, w którym — na tle prawnoporównawczym — omówione zostały wybrane problemy związane z rozpowszechniającą się na świecie tendencją do zastępowania kary pozbawienia wolności środkami nie łączącymi się z izolacją więzienną skazanych, przyczyny takiego zjawiska i niektóre konkretne rozwiązania. Obecnie pragniemy kontynuować te rozważania wzbogacając je o przykłady nowych rozwiązań prawnych, ich modyfikacji i wykazując dalsze umacnianie się tendencji do unikania postępowania karnego i egzekwowania odpowiedzialności karnej za niektóre czyny naruszające porządek prawny.

Na wstępie kilka wyjaśnień terminologicznych. Od pewnego czasu w literaturze prawa karnego pojawił się niejednolicie rozumiany, angielskojęzyczny termin „Diversion”. Jego rodowodu należy doszukiwać się w powstałym w końcu lat sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych nowym programie kryminalnopolitycznym o takiej właśnie nazwie, mającym na celu poddanie sprawcy przestępstwa postępowaniu resocjalizacyjnemu z wyłączeniem normalnego postępowania karnego, albo nawet poza tym postępowaniem. Program ten był ściśle związany z oddziaływaniem resocjalizacyjnym społeczności lokalnej. Idea „Diversion” znalazła w USA dość powszechne poparcie, na co wskazywało powstanie wielu zróżnicowanych programów oddziaływania resocjalizacyjnego stosowanych w poszczególnych stanach².

W innych krajach terminem „Diversion” obejmowano nie tylko oddziaływania w ramach programów społeczności lokalnych, ale i niektóre tradycyjne środki karne, te wszakże, które stanowią alternatywy dla kary pozbawienia wolności lub zastępują inne środki mniej w polityce karnej pożądane. Na tle prawa angielskiego wyróżnia się kilka znaczeń

¹ A. Tobis, *Poszukiwanie alternatyw dla kary pozbawienia wolności. Ujęcie prawnoporównawcze*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1986, z. 2, s. 31 - 50.

² J. Herrmann, *Diversion und Schlichtung in der Bundesrepublik Deutschland*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1984, Nr 2, Bd 96, s. 455-456.

„Diversion”: jako unikanie kary więzienia za pomocą stosowania instytucji probacji lub pracy społecznie użytecznej (Community Service), jako unikanie skazania lub postawienia przed sądem w zamian za zgodę sprawcy na restytucję i poddanie się programowi oddziaływania resocjalizacyjnego, bądź jako unikanie oskarżenia, w znaczeniu załatwienia sprawy w ramach dyskrecjonalnej władzy policji³.

Termin „Diversion” jest trudny do przełożenia na język polski (odwrócenie, zmiana kierunku) w zastosowaniu do prawa karnego. Przez to miano trudno rozumieć zjawisko dekryminalizacji, czyli wyłączenia niektórych czynów z katalogu czynów zakazanych, bądź przesuwanie ich np. z kategorii występków do wykroczeń. Nie jest to tzw. depenalizacja, przez którą rozumie się w zasadzie kierunek orzecznictwa sądowego polegający na łagodzeniu wymierzanych kar. Nie można też „Diversion” tłumaczyć jako „dejurydyzacja”⁴; termin ten jest o tyle nietrafny, że dotyczy zjawiska pozostającego nadal w sferze zainteresowań prawa. Nie chodzi tu o sytuacje, wobec których prawo zgłasza swoje désintéressement. Jeśli nawet rozumieć je jako proces zmniejszania się odpowiedzialności, który wykracza już poza ramy ścigania karnego, to i tak nie ratuje to zaproponowanej sugestii. Podleganie zjawiska społecznego ocenie prawa jest niestopniowalne; nie bardzo można odnosić zabiegi kwantyfikacyjne do pojęcia jurydyzacji. Omawiane środki nie tracą znaczenia prawnego.

Sądę, że w języku polskim trudno będzie znaleźć zadowalające rozwiązanie. W niniejszym opracowaniu, wobec braku odpowiedniego słowa polskiego, używany będzie termin „Diversion”; obejmujemy nim wszystkie te oparte na prawie lub praktyce zabiegi stosowane wobec sprawcy przestępstwa, które pozwalają w górnej granicy odpowiedzialności unikać wykonania lub wymierzenia kary pozbawienia wolności, przez stosowanie środków karę tę zastępujących — aż do rezygnacji z postępowania karnego włącznie z zastosowaniem środków oddziaływania społecznego, wychowawczego lub przeprowadzenia postępowania medacyjnego itp. — o otwartej granicy.

II. PRÓBY MIĘDZYKONTRADYKCYJNE DYSKUSJI I FORMUŁOWANIA ZALECEŃ INSTYTUCJONALIZUJĄCYCH

Problem „Diversion” stanął na porządku obrad XIII Kongresu Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego (AIDP), który odbył się w 1984 r. w Kairze. Jako temat obrad kongresowych zaproponowany

³ R. Light, *Getting Away with It? „Diversion” as an Alternative to Prosecution*, New Law Journal 1986, January, s. 62.

⁴ Por. J. Szumski, *Polityka karna — nadzieje i rozczarowania*, Gazeta Prawnicza 1986, nr 23.

został przez japońską grupę AIDP, z inicjatywy której zorganizowane zostało także — w 1983 r. w Tokio — kolokwium przygotowawcze do kongresu⁵. Raport generalny, na podstawie 23 raportów narodowych, opracował L. Kos-Rabcewicz-Zubkowski z Ottawy.

Dyskusja w sekcji III kongresu wykazała duże zróżnicowanie podejścia do problemu Diversion w różnych krajach. Wiele projektów znajdowało się jeszcze w stadium eksperymentu lub we wczesnym stadium rozwoju. Wykazywano między innymi ścisłe interrelacje między Diversion a problemami wiktymologicznymi. Wskazywano na niebezpieczeństwo naruszenia praw oskarżonego, jeśli decyzje przesunięte zostaną do właściwości agend innych niż związane z wymiarem sprawiedliwości. Zastanawiano się, jak rozwiązać konflikt między ideą Diversion a zasadą obowiązkowego ścigania przestępstw. Poruszano i inne kwestie.

Owoce obrad III sekcji kongresu było uchwalenie rezolucji⁶, w której znalazło odbicie wiele myśli zawartych w raporcie generalnym i w dyskusji zarówno przedkongresowej, jak i prowadzonej w trakcie obrad kongresu. Rezolucja stwierdza, że fenomen Diversion odgrywa ważną rolę w zapobieganiu i kontroli przestępczości. Może być ona stosowana w różnych jurysdykcjach, różnymi sposobami, w harmonii ze społecznymi, politycznymi, kulturalnymi, ekonomicznymi i prawnymi koncepcjami i tradycjami.

Diversion odnosi się do każdego odstępstwa od zwykłego biegu postępowania karnego przed osądzeniem. W jej ramach wyróżnić można: 1) prostą Diversion, oznaczającą jednostronną oficjalną decyzję o niekontynuowaniu ścigania lub postępowania karnego przed skazaniem, z równoczesnym podjęciem odpowiedniego działania przez: a) agendy publiczne Wykonujące kontrolę społeczną poza systemem organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, b) policję lub oskarżyciela uprawnionych do odstąpienia od oskarżenia, wraz z uruchomieniem procedur alternatywnych zastępujących oskarżenie (w tym za zgodą sądu); 2) pośredniczącą (with intervention), łączącą się z systemami rozwiązywania konfliktów społecznych, m.in. natury rehabilitacyjnej, terapeutycznej lub wychowawczej, albo wiążącą się z kompensacją lub restytucją; 3) mediację — jako proces skierowany na pojednanie w konfliktach, z udziałem sprawcy, pokrzywdzonego, członków ich rodzin, jednostek reprezentujących społeczność lokalną lub urząd.

Rezolucja podkreśla, że Diversion powinna przeciwdziałać niebezpieczeństwu nadkryminalizacji. Choć nie zwięża ona zakresu prawa karnego, może hamować jego ujemne skutki. Powinna być stosowana wszędzie tam, gdzie interes publiczny nie wymaga prowadzenia procesu karnego.

⁵ J. Herrmann, *Diversion and Mediation*, *Revue International de Droit Pénal* 1985, nr 3 - 4, s. 509 i n.

⁶ Por. ibidem — wersja angielska (oryginał) s. 521 i n.; wersja francuska s. 513 i n.

Do objęcia programem Diversion szczególnie nadają się sprawy z udziałem młodocianych. Należy dołożyć starań, aby pomóc im w rehabilitacji społecznej. W stosunku do dorosłych sprawców decydować powinny ich cechy charakteru i indywidualne okoliczności sprawy. Przede wszystkim w sytuacji ustalonych, trwałych stosunków między sprawcą a pokrzywdzonym o charakterze rodzinnym, sąsiedzkim, zawodowym, edukacyjnym lub w ramach stosunków wiejskich. Także wtedy, gdy wobec sprawcy należy stosować leczenie odwykowe (alkoholizm, narkomania). Stosowania Diversion nie należy z góry wyłączać wobec recydywistów.

AIDP apeluje do wszystkich rządów państw o rozważenie — odpowiednio do narodowych tradycji, okoliczności i możliwości — rozwijania instytucji Diversion, pozyskiwania dla jej idei poparcia osobistości urzędowych i obywateli.

Na forum międzynarodowym występują i inne przykłady zainteresowania omawianą problematyką. Jak o tym była mowa w poprzednim opracowaniu⁷, zwracają uwagę w tym względzie działania podejmowane przez Europejski Komitet Problemów Przestępczości, organ Rady Europy w Strasburgu. Zwrócić wszakże należy uwagę na odmienny punkt wyjścia dla tematyki, którą zajmował się Komitet Problemów Przestępczości; oś przewodnią stanowią tu środki alternatywne, zastępujące karę pozbawienia wolności, a więc odpowiada to tylko w części środkom, którymi w ramach Diversion zajmowało się AIDP.

Przyjęta w 1976 r. rezolucja 76 (10) Komitetu Ministrów Rady Europy zalecała rozważenie i wprowadzenie do prawa wewnętrznego państw członkowskich nowych środków alternatywnych mogących zastępować karę pozbawienia wolności. Po 10 latach podjęto próbę oceny sytuacji. W związku z tym w 1985 r. przygotowano w Komitecie Problemów Przestępczości raport o zakresie przyjętych rozwiązań legislacyjnych, o praktyce stosowania środków alternatywnych i o perspektywach ich rozwoju⁸.

Środki alternatywne przyjęte przez państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej, przewidywane przez ich systemy prawa czy stosowane eksperymentalnie, są dość liczne i zróżnicowane. Można je podzielić na trzy rodzaje, zgodnie z ich istotą i stosunkiem do kary pozbawienia wolności.

Do pierwszej grupy, powiązanej z wykonywaniem kary pozbawienia wolności zaliczyć należy: a) pozbawienie wolności częściowe (semi-detention, part-time detention), w ramach którego skazany bądź to pracuje poza więzieniem, uczęszcza na kursy dokształcające, bądź poddany jest oddziaływaniu leczniczemu, zwykle przebywając w zakładzie karnym

⁷ Por. A. Tobis, *Poszukiwanie alternatyw*, przypis 1.

⁸ *Council of Europe, European Committee on Crime Problems: Alternative Measures to Imprisonment*, Strasbourg 1985, Paper 1-4; J. p. Robert *Alternative Measures to Imprisonment, Council of Europe, Prison Information Bulletin* 1985 nr 5, s. 6 i n.

tylko w nocy (Belgia, Włochy, Holandia, Portugalia, Francja); b) zwolnienie z zakładu karnego w celu zatrudnienia (work release), stosowane w Szwajcarii, Holandii (tu jako rodzaj semi-detention) i we Francji; c) areszt w końcu tygodnia (weekend detention), oznacza odbywanie orzeczonej kary pozbawienia wolności tylko w dni przypadające na koniec tygodnia lub wolne od pracy (Szwajcaria, Belgia, Holandia, RFN, Portugalia); d) areszt domowy (house arrest), pozwalający skazanemu odbyć karę we własnym domu; dotyczy to głównie osób starszych i ze względów zdrowotnych nie mogących przebywać w więzieniu (Hiszpania, Turcja); e) umieszczenie w instytucji pozawięziennej (serving in an outside institution), np. w ośrodku opieki społecznej, szpitalu, instytucji leczenia odwykowego (Szwajcaria, RFN, Anglia).

Drugą grupę stanowią środki nie wiążące się z wykonywaniem kary pozbawienia wolności. Należą tu: a) kary finansowe i im podobne, do których zalicza się: grzywnę pieniężną — z tym, że niektóre państwa przyjęły system kwot dziennych (Szwecja, Dania, RFN, Austria, Francja); wpłacanie określonych sum na rzecz instytucji charytatywnych (RFN); konfiskatę korzyści osiągniętych z przestępstwa bądź restytucję — jeśli to możliwe (Holandia, RFN); zapłacenie kwot kompensacyjnych pokrzywdzonemu (Anglia); b) sankcje polegające na zakazaniu korzystania lub pozbawieniu praw. Przewiduje je większość państw Wspólnoty Europejskiej; jest ich wiele i mają różny charakter (np. pozbawienie, zawieszenie itp. prawa prowadzenia pojazdów, konfiskata przedmiotów służących do popełnienia przestępstwa lub korzyści osiągniętych z przestępstwa, pozbawienie stanowiska lub określonego zatrudnienia); c) środki probacyjne (probation), które w zróżnicowanych prawnie formach, ulegają ciągłemu doskonaleniu; rozwija się służby socjalne, intensyfikuje nadzór nad określonymi grupami skazanych, wprowadza się grupowe środki oddziaływania i inne sposoby; d) służba społeczna, praca społecznie użyteczna (community service), polegająca na wykonywaniu nieodpłatnie pracy lub usług o określonej liczbie godzin na rzecz instytucji, np. charytatywnej, szpitala, domu opieki społecznej, lub osób indywidualnych (Anglia, Francja, Portugalia, Luksemburg, Holandia, RFN, Dania, Włochy, Norwegia).

W trzeciej grupie znalazły się środki pozwalające unikać stosowania kary, a więc chodzi o: a) zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności; b) odroczenie wydania wyroku; c) niewymierzenie kary w ogóle. W różnych państwach przyjęte zostały różne rozwiązania prawne, często kombinowane.

Z raportu Europejskiego Komitetu Problemów Przestępczości wynika, że łącznie jest tych środków 22, w większości istniejących jako stałe elementy systemów prawa wewnętrznego państw Wspólnoty Europejskiej.

Z powodu braku statystyki porównawczej utrudniona jest ocena praktyczna stosowania wymienionych środków. Problem ten rozjaśniają nieco

badania przeprowadzone w poszczególnych państwach, choć nie są one pełne i nie dotyczą wszystkich środków alternatywnych. Wyniki badań nad recydywą osób skazanych z zastosowaniem kary pozbawienia wolności z jednej strony i środków alternatywnych z drugiej — wykazały w Szwecji, Danii i Holandii lepszą efektywność środków alternatywnych. Badania przeprowadzone w Anglii tezy tej nie potwierdziły. Dotychczas nie mamy także danych co do preferencji poszczególnych środków — odpowiednie badania jeszcze trwają. Poza badaniami recydywy, oceny środków alternatywnych dokonywano za pomocą ankiet i wywiadów z osobami odpowiedzialnymi za ich realizację, sędziami, prokuratorami, urzędnikami administracji wymiaru sprawiedliwości. Wynik tych studiów jest jednoznacznie pozytywny dla omawianych środków. Bardziej neutralna w ocenach była tzw. opinia publiczna, choć nie brak i tu grup zawodowych (politycy, dziennikarze, prawnicy) o pozytywnym do nich nastawieniu.

Najwyżej ocenia się praktykę stosowania *community service*, uważając, że środek ten stanowi ważny krok naprzód i pozwala z optymizmem oczekiwać przyszłych zmian prawa karnego. Prawie wszystkie państwa Wspólnoty Europejskiej planują dalszy rozwój środków nie związanych ze stosowaniem kary pozbawienia wolności. Wysiłki w ciągu ostatnich lat skierowane były przede wszystkim na rozwój środków alternatywnych opartych na idei kompensacji wyrządzonych szkód oraz form konfrontacji między sprawcą a pokrzywdzonym z punktu widzenia możliwości negocjacji.

III. PRZYKŁADY ROZWIĄZAŃ PRZYJĘTYCH W PRAWIE WEWNĘTRZNYM

Ze względu na to, że w państwach zachodnich wśród alternatywnych środków mogących zastępować karę pozbawienia wolności najpoważniejszą rolę przypisuje się sankcji o nazwie *community service*⁹, zajmiemy się bliżej tym właśnie środkiem na przykładzie rozwiązań angielsko-walijskich i zachodnioniemieckich. Wspomnimy także o innych propozycjach.

W 1966 r. rządowej Radzie do spraw Systemu Prawa Karnego postawiono zadanie znalezienia dróg wprowadzenia do praktyki środków, które mogłyby skutecznie zastąpić nazbyt rozpowszechnioną karę pozbawienia wolności. Pozostawało to również w związku z wzrastającą liczbą przestępców, nieefektywnością innych sankcji karnych i wysokimi kosztami finansowymi funkcjonowania systemu karnego¹⁰. Przedstawiony

⁹ Por. przypis 8, a także: J. P. Tak, *Community Service Orders in Western Europe — a Comparative Survey*, w: H.-J. Albrecht, W. Schädler, *Community Service. A new Option in Punishing Offenders in Europe*, pod red. H.-J. Albrechta i W. Schädlera, Freiburg 1986, s. 2 i n.

¹⁰ G. C. Cartledge, *Community Service in England/Wales — Organization and Implementation of Community Service: An Evaluation and Assessment of Its Outcomes*, w: *Community Service*, s. 15 i n.

w 1970 r. raport Rady zawierał m.in. propozycję powołania do życia nowego środka, tj. community service — służby społecznej, pracy społecznie użytecznej. Propozycja nabrała realnego kształtu w uchwalonym Criminal Justice Act (1972), od 1973 r. obowiązującego najpierw w 6 hrabstwach. Nowy środek przyjął się; rozszerzono jego moc obowiązowania pod względem miejscowym, rzeczowym i osobowym na terenie całej Anglii i Walii (Powers of Criminal Courts Act — 1973; dalszych zmian ustawowych dokonano w latach 1975, 1979 i 1982 — Criminal Justice Act, z mocą od 1983 r.).

Wobec sprawcy, który ukończył 16 lat i który popełnił przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności, a jego wina nie budzi wątpliwości, może być decyzją sądu zastosowana community service nakazująca wykonywanie nieodpłatnej pracy w liczbie od 40 do 120 godzin, a gdy sprawca ukończył 17 lat — do 240 godzin. Zastosowanie tego środka poprzedza wywiad środowiskowy o sprawcy, przeprowadzony przez służbę probacyjną (Probation Officer) w celu ustalenia, czy sprawca nadaje się do poddania go takiemu właśnie środkowi, połączonemu z odpowiednim nadzorem. Warunkiem orzeczenia tego środka jest wyrażenie na to zgody przez sprawcę.

Wykonaniem sądowego zarządzenia o zastosowaniu pracy społecznie użytecznej zajmuje się służba probacyjna. Sprawca ma obowiązek informować o ewentualnej zmianie swojego adresu, o wykonywanej liczbie godzin, rodzaju wykonywanej pracy itp. szczegółach w okresie 12 miesięcy od daty wydania zarządzenia. W tym czasie powinna się zakończyć realizacja wyznaczonych godzin pracy. Wyjątkowo, np. z powodu choroby sprawcy, okres ten może być przedłużony. Jeśli uchyla się on od wykonywania pracy mu wskazanej lub inaczej narusza warunki sądowego zarządzenia, może zostać ostrzeżony, zatrzymany do dyspozycji sądu, ukarany grzywną do 100 funtów albo — po odwołaniu zarządzenia — ukarany za popełnione poprzednio przestępstwo w ramach grożącej za nie sankcji.

W załatwieniu społecznie użytecznej pracy pośredniczy służba probacyjna, grupująca zawodowych pracowników socjalnych. Praca ta prowadzona jest najczęściej na rzecz kościołów, szpitali, klubów młodzieży, domów dla osób starszych wiekiem, prowadzona jest też w domach indywidualnych osób wymagających stałej lub doraźnej opieki, w parkach, na terenach zielonych itp. Niektóre prace wykonywane są grupowo — pod ścisłym nadzorem.

Nieco odmiennie kształtuje się community service (gemeinnützige Arbeit) w RFN. Nie stanowi ona tam alternatywy kary pozbawienia wolności, choć takie postulaty były zgłaszane¹¹, ale występuje w postaci

¹¹ Por. M. Pfohl, *Gemeinnützige Arbeit als strafrechtliche Sanktion. Eine rechtsvergleichende Untersuchung unter Berücksichtigung des britischen Community Ser-*

środka towarzyszącego innym alternatywom kary pozbawienia wolności jako jeden z ich elementów albo stanowi rodzaj środka substytucyjnego. W związku z tym może być ona stosowana w następujących przypadkach¹²: 1) jako obowiązek orzeczony przez sąd, gdy dochodzi do warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, z zastrzeżeniem, że zawieszenie kary zostanie odwołane, jeśli społecznie użyteczna, nieodpłatna praca jest przez sprawcę wykonywana nienależycie lub wcale nie została podjęta (§ 56 StGB); 2) jako podobny do powyższego obowiązek, gdy w związku z zawieszeniem kary grzywny do 180 stawek dziennych skazany otrzymuje ostrzeżenie o wykonaniu kary w razie nienależytego wykonywania lub nie podjęcia pracy społecznie użytecznej (§ 59 StGB); 3) jako obowiązek wyznaczony przez prokuratora, gdy — ze względu na niewielkie zawinienie i ciężar gatunkowy przestępstwa oraz brak interesu publicznego w jego ściganiu — postępowanie przygotowawcze zostaje umorzone za zgodą sprawcy i sądu (§ 153 a StPO)¹³; 4) jako substytut zastępczej kary pozbawienia wolności w zamian za nieuiszczoną grzywnę.

W tym ostatnim przypadku przepisy wprowadzające kodeks karny (§ 293 EGStGB) upoważniły poszczególne kraje związkowe do wydania rozporządzeń wykonawczych do wprowadzenia pracy społecznie użytecznej w roli środka zastępującego karę pozbawienia wolności na wypadek niewykonania przez sprawcę orzeczenia o grzywnie. W latach 1968 - 1986 (w większości w latach osiemdziesiątych) kraje związkowe takie przepisy wydały¹⁴.

Rozwiązania proceduralne i praktyczne związane z realizacją obowiązku pracy na cele społeczne nie są jednolite, różnią się w poszczególnych krajach związkowych. Kompetencje wykonawcze należą bądź do sądu,

vice Order, Berlin 1983, s. 17 i n. Przeciwny utworzeniu odrębnej kary zasadniczej w postaci pracy społecznie użytecznej jest H.-J. Albrecht, *Ansätze und Perspektiven für die gemeinnützige Arbeit in der Strafrechtspflege*, *Bewährungshilfe* 1985 nr 2 s. 131.

¹² Por. H.-J. Albrecht, W. Schädler, *Gemeinnützige Arbeit: Current Trends in Implementing Community Services as an Additional Option for Fine Defaulters in the Federal Republic of Germany*, w: *Community Service*, s. 173 i n.; M. Pfohl, *Gemeinnützige Arbeit*, s. 51 i n.; H.-J. Albrecht, *Ansätze und Perspektiven*, s. 125 i n. Poza rozważaniami pozostają środki oddziaływania społecznego, w tym *gemeinnützige Arbeit*, stosowane wobec nieletnich; por. m.in. H. Schöch, *Möglichkeiten und Grenzen der Behandlung Straffälliger in Freiheit*, w: *Ambulante Massnahmen zwischen Hilfe und Kontrolle*, pod red. H. Kury'ego, Köln 1984, s. 36-40.

¹³ Bliżej o problemach stosowania § 153 a StPO — T. Weigend, *Strafzumessung durch den Staatsanwalt? Lösbare und unlösbare Probleme bei der Verfahrenseinstellung unter Auflagen (§ 153 a StPO)*, *Kriminologisches Journal* 1984, nr 1, s. 3 i n.

¹⁴ Teksty przepisów obowiązujących w Badenii-Wirtembergii, Bawarii, Berlinie Zachodnim, Bremie, Hesji, Hamburgu, Dolnej Saksonii, Północnej Nadrenii-Westfalii, Nadrenii Palatynacie, Zagłębiu Saary i Szlezewiku-Holsztynie — zob. *Community Service*, s. 221 - 249.

bądź do prokuratury, udział swój mają także pracownicy służb społecznych, organizacje prywatne, charytatywne lub zajmujące się opieką społeczną. Praca, usługi lub podobne działania wykonywane mogą być np. w szpitalach, zakładach opieki nad chorymi, inwalidami, domach osób w podeszłym wieku, w zakładach leczenia odwykowego, w Czerwonym Krzyżu, przy sprzątanii ulic, wywozie śmieci, w pracach na rzecz ochrony przyrody, w dozorcze ruchu pojazdów itd. Niekiedy wymagany jest Wniosek ze strony sprawcy do wdrożenia pracy społecznie użytecznej zamiast wykonania orzeczenia o grzywnie. Regułą jest zaliczanie 6 godzin pracy za 1 dzień kary zastępczej pozbawienia wolności, ale są i 8-godzinne zamienniki. Miejsce pracy wskazuje władza wykonująca orzeczenie sądowe. Bliższą organizacją, pośrednictwem w załatwianiu pracy zajmują się pracownicy służb społecznych lub kuratorzy sądowi.

Uchylenie się od pracy, nienależyte jej wykonywanie, popełnienie nowego czynu karalnego uzasadniają odwołanie decyzji i wdrożenie kary zastępczej pozbawienia wolności, z ewentualnym zaliczeniem odpracowanych godzin na poczet odbywanej kary.

W sytuacjach wymienionych w punktach 1-3 sąd lub prokurator Wyznaczają odpowiednią liczbę godzin pracy np. na cele charytatywne, której podjęcie stanowi warunek zawieszenia kary lub umorzenia postępowania karnego. Wyegzekwowaniem tych obowiązków zajmują się również pracownicy służb społecznych lub kuratorzy sądowi.

Warto zauważyć, że poza omówionymi community service w Anglii i gemeinnützige Arbeit w RFN, które w ramach środków objętych „Diversion”, poza tradycyjnymi środkami, takimi jak grzywna i różne odmiany zawieszek ukarania, mają niepoślednie znaczenie, w krajach tych istnieją inne jeszcze próby, w tym także nieangażowania aparatu wymiaru sprawiedliwości w sprawy tego nie wymagające, pozwalające uniknąć karnych konsekwencji popełnienia czynu zabronionego.

Temu celowi służą np. w Anglii uprawnienia policji do stosowania tzw. cautioning, tzn. uruchamiania systemu ostrzegania sprawców przestępstw¹⁵, a w RFN również policyjne, inne niż na drodze ścigania karnego, załatwianie sprawy oraz przeprowadzanie tzw. postępowania pojednawczego (Sühneverfahren)¹⁶.

Policja angielska posiada szerokie możliwości potraktowania zdarzenia o kryminalnym zabarwieniu. Może nie podjąć akcji, może nieformalnie ostrzec osobę podejrzaną, może podjąć działanie o charakterze społeczno-opiekuńczym (welfare action), jeśli osoba znajduje się w takiej potrzebie, np. z powodu używania alkoholu, środków odurzających lub

¹⁵ R. Light, *Getting Away*, s. 62 i n.

¹⁶ J. Herrmann, *Diversion und Schlichtung*, s. 465-467, 475-478; G. Blau E. Franke, *Diversion und Schlichtung*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1984, nr 2, s. 492 - 493.

poniesienia innego rodzaju szkód. Podjęcie decyzji o tymczasowym aresztowaniu nie musi prowadzić do sformułowania zarzutu, a nawet jeśli tak się stało, to policja ma możliwość dalszego rozważenia, czy wnieść oskarżenie, czy też poprzestać na formalnym ostrzeżeniu (Cautioning) i sprawy dalej nie prowadzić.

Właśnie cautioning, jako jeden ze środków „Diversion”, został w ostatnim czasie zalecony do szerszego stosowania w systemie prawa angielskiego. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (Home Office) wydało w tej sprawie w 1985 r. specjalne przepisy¹⁷. Określono w nich okoliczności, w których nie powinno dochodzić automatycznie do ścigania karnego, ujednociono zasady postępowania dla wszystkich rodzajów jednostek policyjnych do tego uprawnionych oraz zalecono współpracę z agendami prowadzącymi w ramach programów „Diversion” różne formy nadzoru i oddziaływania wychowawczego poza postępowaniem karnym.

Policja zachodnioniemiecka nie posiada tak daleko idących uprawnień, ma mniejszą swobodę działania. Obowiązywała tam przez dłuższy czas zasada legalizmu w postępowaniu karnym, dopiero ostatnio — nie licząc czasów hitlerowskich — pełniej przełamywana przez zasadę oportunistyczną. Policja ma obowiązek w przypadku wszczęcia postępowania przygotowawczego przekazania sprawy do dalszego prowadzenia prokuraturze. Jeśli jednak postępowanie takie wszczęte nie zostanie i nie ma jeszcze ustaleń pisemnych — policja ma wiele możliwości zajęcia stanowiska według swojego wyboru. Stoją tu do jej dyspozycji także środki w ramach „Diversion”. W niektórych sprawach może podjąć próby załagodzenia sporów, udzielić upomnienia lub nagany, poszkodowanym udzielić wskazówek, jak dochodzić swoich praw, angażować instytucje zajmujące się opieką społeczną lub leczeniem (zwłaszcza odwykowym) do przejęcia opieki nad potrzebującym pomocy sprawcą. Policja rozwija w tym zakresie działania według własnej strategii, kierując się wewnątrz służbowymi wskazaniami i normami subkultury zawodowej.

Na podkreślenie zasługuje także możliwość wykorzystania w systemie prawa zachodnioniemieckiego tzw. postępowania pojednawczego (Sühneverfahren), opartego na podstawie § 380 StPO. Jego uruchomienie może prowadzić do załatwienia sprawy na innej niż karna drodze. Chodzi w tym wypadku o czyny ścigane w trybie prywatnoskargowyrn. Przed wniesieniem skargi przez oskarżyciela w większości przypadków istnieje obowiązek przeprowadzenia postępowania pojednawczego przed burmistrzem lub urzędnikiem gminy (w Badenii-Wirtembergii i w Bawarii), albo przed wybranym sędzią polubownym (pozostałe kraje związkowe). Mniej więcej połowa tych spraw kończy się powodzeniem, a jedynie 25% trafia na drogę postępowania karnego.

¹⁷ Home Office (1985), *The Cautioning of Offenders*, Circular 14/85 — R. Light, *Getting Away*, s. 64.

IV. PODSUMOWANIE

Wskazane przykłady poczynań o międzynarodowym wydźwięku i próby sięgania po rozwiązania krajowe, w prawie wewnętrznym, świadczą o rozpowszechnianiu się i umacnianiu idei zwalczania przestępczości mniej poważnej, mniej społecznie niebezpiecznej, za pomocą środków nie angażujących lub w niewielkim tylko stopniu uruchamiających instytucje ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Próbuje się powszechnie unikać kary więzienia, eliminować inne dolegliwe środki karne, schodzić — jeśli to możliwe — na najniższy szczebel oddziaływania na jednostkę ludzką, biorąc za punkt wyjścia nieformalne perswazje, ostrzeżenia, załatwianie sporów na drodze pojednania, negocjacji, uruchamiając oddziaływania lecznicze, wychowawcze, psychologiczne, resocjalizujące. Przyczyny tego zjawiska są bardzo różne, od ekonomicznych, oszczędnościowych począwszy, przez nadzieje na lepszą skuteczność nowoproponowanych środków, po zmniejszanie się rygoryzmu w poglądach na reakcje ze strony państwa i społeczeństwa na to, co nazywamy fenomenem przestępstwa. Na czoło wysuwają się chyba jednak argumenty prakseologiczne. Lepiej jest, gdy osiąga się pewne cele kryminalnopolityczne środkami oszczędniejszymi, łatwiejszymi, mniej uciążliwymi dla obu stron (tj. strony zobowiązanej do działania i poddanej oddziaływaniu), niż gdyby to samo osiągać większym nakładem pracy, większym kosztem i wysiłkiem połączonym z koniecznością uruchomienia skomplikowanej, ciężkiej maszyny wymiaru sprawiedliwości. Zapewne o wartości poszczególnych środków alternatywnych powinny zdecydować odpowiednie badania. Żałować należy, że jest ich mało; wiąże się to niewątpliwie z trudnościami natury organizacyjnej i finansowej — badania takie wymagają przecież pewnych kosztów. Ale to powinno się w sumie opłacić.

Dalsze poszukiwania środków alternatywnych, dalsze doskonalenie rozwiązań prawnych tego kręgu zagadnień może pójść w kierunku rozważenia istniejących barier formalnych, np. zniesienia granicy wieku sprawcy przy stosowaniu niektórych środków, rozważenia celowości ustalania winy sprawcy w określonym trybie, wprowadzania limitu czasu czy niektórych elementów materialnych poszczególnych środków, warunków ich odwoływania, wymagania zgody sprawcy na podejmowane decyzje itp.

Chyba celowe byłoby także podjęcie na forum międzynarodowym próby opracowania zbioru zasad dotyczących traktowania sprawców przestępstw, wobec których stosuje się środki „Diversion”, przynajmniej te, które tkwią swoją istotą jeszcze w procedurze karnej. Analogia podpowiada tu rozwiązanie podobne do Reguł Minimalnych ONZ w zakresie postępowania ze skazanymi na karę pozbawienia wolności. Sprawa wydaje się być do tego dojrzała¹⁸.

MEASURES OF DEPENALIZATING AND RESTRICTING THE PRISON ISOLATION

Summary

The article concerns the world development of the criminal law policy tendency to avoid measures connected with the prison isolation and to abandon criminal proceedings in specific situations defined by law. The author discusses legal solutions and practical applications of measures denoted by the term „diversion" on an international scale (XIIIth Congress of AIDP and the activity of the European Committee for Delinquency Problems, an organ of the Council of Europe). The examples of national laws concerned Community Service and Cautioning in England/Wales and gemeinnützige Arbeit and conciliatory proceedings in the FRG. The introduction contains terminological explanations and the summary — general evaluations and postulates.